

SZÉCSI GÁBOR

**PRAGMATIKUS KOMPONENSEK A LOGIKAI POZITIVIZMUS
FILOZÓFIÁJÁBAN**

I.

A nyelv vizsgálatának szemantikai dimenziója, mint a szintaktikai módszer alkalmazása nyomán felmerülő problémák megoldási lehetősége

Ahhoz a lépéshez, hogy Carnap vizsgálatát végül is kibővítette a szemantikai dimenzióval, nagymértékben hozzájárult annak felismerése, hogy a tudományos elméletek tekintélyes részének logikai rekonstrukciójához a kalkulus nem nyújt elég tágas keretet, tehát a filozófia sem elégedhet meg a szintaktikai elemzéssel. Mindezek mellett a szintaktikai módszer legsúlyosabb fogyatékosága, hogy csupán a mondatok egymáshoz való viszonyát mutathatta meg, nem pedig a mondatok és tények kapcsolatát. Azt, hogy a pragmatikus komponensek szerepét Carnap már a harmincas évek elején tudatosan is felvállalja, jól mutatja az a határozottság, amivel végül is, az igazság vizsgálatára megfelelő módszert egyelőre nem kínáló korrespondencia elmélet mellett foglalt állást. Ezt az első lépést megtéve Carnap hamarosan megoldást is talált a kezdeti dilemma eloszlatására; a tudomány nyelvének vizsgálatát kibővítette a szemantikai dimenzióval. Carnap e módszer egy kezdeti változatát, amelynek segítségével az igazság fogalmát meg lehet határozni a deduktív nyelvrendszerekben, Tarski révén ismerte meg 1933-ban. Carnapnak azzal, hogy az új módszer mellett foglalt állást, számolnia kellett azzal, hogy az ettől idegenkedő, hagyományos módszerek mellett kitartó logikai pozitivisták, így Neurath is, a szemantikát összehyestethetetlennek fogják tartani a metafizika-ellenességgel és a következetes empirizmus-sal. Carnap igazán a 40-es években kezdett el a publikáció szintjén is foglalkozni a szemantika népszerűsítésével. Klasszikusnak számító szemantikai írások sorát publikálta ebben az időszakban, amelyekben az új módszer mellett érvek mind meggyőzőbbé váltak a filozófustársadalom e kérdéskörben bizonytalan álláspontra helyezkedő tagjai számára is.¹ Ennek pedig egyik eszköze, hogy Carnap nem emel választ az új módszer és a kalkulus között, amit a szemantikának, mint a tárgy nyelv mondatainak igazságfeltételét meghatározó metanyelvi szabályok összességének bevezetése nyomán többen feltételeztek. Carnap az interpretációval teremt meg a kapcsolatot közöttük, mégpedig a szemantikai rendszernek a kalkulus olyan pragmatikus komponensekkel feltöltekezett interpretációjaként, amely a kalkulus valamennyi mondata számára meghatározza igazságának feltételét. Ennek, a kontinuitás problematikáját is szem előtt tartó, kapcsolatteremtési kísérletnek az elemei pontosan felfedezhetők a szemantikai rendszer szabálycsoportjainak megkonstruálásában is. Itt négy nagy szabálycsoport meghatározásáról van szó. A képzési szabályokat ma-

I. ¹ Introduction to Semantics. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1942. Formalization of Logic. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1943. Meaning and Necessity: A study in Semantics and Modal Logic. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1947.

gába foglaló csoport elemei ugyanazokat a vonásokat mutatják, mint a kalkulus képzési szabályai. A második csoportot alkotó deszignációs szabályok meghatározzák azokat a tárgyakat, relációkat, tulajdonságokat, melyeket a tárgynyelv bizonyos kifejezései jelölnek. Az igazságszabályok alkotta harmadik csoport megkonstruálását, annak összetettsége miatt, hosszas előkészítés előzte meg. Az igazságszabályok funkciója, „a tárgynyelv igaz mondata” kifejezés meghatározása, amelyben az „igaz” szó értelme, hogy egy mondat igazságának kijelentése azonos értelmű magának a mondatnak a kijelentésével. Ezek a szabályok meghatározzák a mondatok jelentését, vagy értelmét, azaz a mondatok érthetővé tételének célja, megtudni, hogy a vizsgált mondat milyen feltételek teljesülése esetén igaz. Ezen feltételek ismerete pedig elvezethet az igaz, vagy hamis voltáról tájékoztató igazságértékek meghatározásához. Tehát az igazságszabályok a mondat igazságfeltételeit határozzák meg, nem igazságértékét, hiszen az igazságérték meghatározása általában nem nyelvi kérdés, ez a megfigyeléseket végző, kísérletező tudós feladata. Carnap az igazság ilyen, pragmatikus színezetű meghatározása mellett, a logikai igazságnak és kapcsolatoknak, mint szemantikai koncepcióknak a definícióját követően érinti a modalitások interpretációjának általánosabb problémakörét is. Carnap szerint a modalitásokat úgy kell értelmeznünk, mint a propozíciók azon tulajdonságait, amelyek összhangban vannak a propozíciókra vonatkozó kifejezések bizonyos szemantikai tulajdonságaival. Carnap ezzel az interpretációs lehetőséggel felkereste Quine-t is, aki szerint a logikai modalitások önmagukban túlságosan bizonytalanok voltak, és a teljes magyarázat megkonstruálása érdekében kifejtenő erőfeszítések igazolása szempontjából egyelőre tisztázatlan szerepűek. Carnap Lewis számára is kifejtette a modalitások értelmezésére vonatkozó elképzelését, ami elvezethet egy rendszerig, ami Lewis rendszerével összhangban van. Lewis azonban kijelentette, hogy rendszerét, mint túl szilárd rendszert tartotta számon, és a gyengébb rendszereket csak azért létesítette előnyben, mert azok nyitva hagynak bizonyos kérdéseket, amelyek rendszerébe specifikus módon rendezkedtek be. Carnap számára a Lewis pragmatizmusával való találkozás azzal járt, hogy eloszlatta azt az elképzelést, hogy a modális formulák érvényességének kérdése Lewis szimbolikus nyelvben tisztán logikai kérdés lenne, mivel ezek a formulák nem tartalmaznak semmilyen nem-logikai tényezőt. Carnap ezeket a tapasztalatokat feldolgozva 1942-ben kezdett el újra a modalitásokkal foglalkozni. Egy logikai rendszert szerkesztett, amelyben a modalitásokat változókkal kombinálta. Feltárta emellett mind a szemantikai, mind a szintaktikai rendszerek megkonstruálásának lehetőségeit a modalitások logikája szempontjából, amelynek lényege, hogy a szemantikai szabályok megmutatják a modalitások értelmezésének lehetőségeit. Ahhoz azonban, hogy ez a rendszer megszülethessen, szükség volt annak a negyedik szabálycsoportnak a megalkotására, amely a „tárgynyelv logikailag igaz mondata” kifejezést határozza meg. E szabálycsoport számunkra pedig azért is fontos, mert elvezet minket a szemantikai rendszer egyik problematikus, főként pragmatikus aspektusából bírált pontjához, a szintetikus és analitikus állítások dichotómiájának kérdéséhez. Carnap a logikai igazság definiálására kidolgozott módszerek közül legmegfelelőbbnek az állapotleírások fogalmának bevezetésével konstruált meghatározást tartotta. Ezek az állapotleírások olyan mondatosztályok, amelyek a nyelv minden olyan mondatára, amelyben egy predikátum és egy vagy több individuumnév szerepel, vagy magát a mondatot, vagy tagadását tartalmazza, de nem mindkettőt. Carnap ezek után szabályokat fektet le arra vonatkozólag, hogy egy mondat mikor érvényes valamely állapotleírásban. Ezen szabályok birtokában már definiálható a logikai igazság; vagyis eszerint egy mondat akkor és csak akkor igaz logikailag, ha minden állapotleírásban igaz. Carnap tehát a logikai igazság definiálásakor nem

használta fel az igazság fogalmát. Így építette be logisztikai eljárásban az analitikus és szintetikus igazságok dichotómiájának koncepcióját. Carnap számára ekkor úgy tűnt, hogy a logikai és tényigazságok közötti különbség értelmezése, ami felfogásában az analicitás definíciójának megkonstruálását jelentette egyben, a legfontosabb feladatok egyike.

Koncepciója kialakításában egyrészt Leibniz nézete vezérelte, miszerint a szükségszerű igazság az, amit minden lehetséges kifejezés tartalmaz, másrészt Wittgenstein álláspontja, hogy a logikai igazságot, illetve tautológiát az igazság-értékek minden lehetséges disztribúciójának alátámasztása révén jellemezheti. Ezért a logikai igazság Carnap által történt meghatározására vonatkozó különféle formák vagy a logikailag lehetséges állítások vagy az azokat az állításokat leíró ítéletek meghatározásán alapulnak. Carnap a logikai igazság meghatározását később olyan szemantikai koncepcióként fogta fel, amely a „szintaktikai mása volt”.² Carnap felismeri, hogy a logikai és tényigazságok közötti különbségtétel egyben éles határvonalhoz vezet a szintaxis, mint kizárólag a forma elmélete és a szemantikai, mint a jelentés elmélete között és ezáltal a nem interpretált formai rendszerek és azok interpretálása között. Azonban hangsúlyozza, hogy a különbségtételek egy metanyelv megkonstruálása indítékeként jelentkeznek a tudomány nyelvének analízise érdekében. Ily módon juthatunk el, Carnap szerint, a kontingens tények és jelentések viszonyára vonatkozó kérdések közötti tiszta különbségtételhez. Összefoglalva tehát, a logikai igazság és a tényigazság közötti különbség nem egyéb, mint az analitikus és szintetikus kijelentések eredetileg meglévő különbségtételének egzakt logikai fogalmakban történő kifejezése, ezért Carnap és más logikai pozitivisták a két fajta különbség között teljes megfelelést tételeznek fel. Az analitikus és szintetikus szempont dichotómiájával szembeforduló filozófusok elsőként ennek a feltételezett teljes megfelelésnek a kritikáját fogalmazták meg azon az alapon, hogy a logikai igazság és a tényigazság tisztán szemantikus fogalmak. A logikai igazság a nyelvi rendszer szemantikai szabályain alapuló igazság, a tényigazság pedig a logikai igazsághoz viszonyítva egy negatív fogalom, amely kezdeti formájában nem érinti azt a pragmatikus kérdést, hogy milyen természetű a szintetikus kijelentéseket létrehozó szintetikus megismerési aktus. Ezzel szemben a szintetikus kijelentés fogalma, a verifikáció vagy konfirmáció lehetőségének meglétével, tartalmaz pragmatikus komponenset. A bírálatok eltérő aspektusúak voltak. Arthur Pap a természettudományos tudás szférájára vonatkozóan bírálta az analitikus és szintetikus kijelentések dichotómiájára vonatkozó elképzeléseket.³ Pap szerint az analitikus igazsághoz elvezető fogalmi elemzések szervesen összekapcsolódnak az empirikus kutatások szintetikus kijelentésekben való rögzítésének folyamatával. Ebből következik tehát, hogy a tudományos elméleteknek egyrészt a bennük szereplő terminusok implicit definícióinak kell lenniük, de ugyanakkor az interpretáció kijelentésekkel együtt empirikus törvények és megfigyelhető tények következtetésére is kell szolgálniuk. Tehát abból kiindulva, hogy a megfigyelhető tényeket illető következtetések, melyek szükségszerűen elméleti fogalmakat tartalmazó állításokból folynak és ezáltal függnek az így kialakított konstrukció más konstrukciókhoz való logikai, matematikai viszonyától, valamint az operációnális meghatározásoktól, a részlegesen értelmezhető deduktív elmélet posztulátumai egyaránt tekinthetők az adott szerkezet implicit definícióinak és az empirikusan rögzíthető adatok által közvetve konfirmálandó hipotéziseknek. Ezért, ahogy Pap állítja, teljesen

² The Philosophy of Rudolf Carnap, id. kiad. Semantics, 64. old.

³ A. Pap, Semantics and Necessary Truth. A. Pap, The apriori in Physical Theory. New York 1946.

felesleges a tudományos elméletet analitikus és szintetikus tételek dualizmusán alapuló rendszerként értelmeznünk. Más aspektusból születtek White, Quine, vagy Tarski ellenvetései, akikkel Carnap először 1940—41-ben a harvardi egyetemi tanévben vitatta meg ezt a problémát, és akiknek, ahogy Carnap később maga is elismeri: „ellenvetései éppen olyan szellemesek, mint amilyen okosak is voltak”.⁴ Quine, Az empirizmus két dogmája című cikkében, arra alapozza kritikáját, hogy „akkor nem állt rendelkezésünkre az analitikusság egzakt logikai kritériumainak a rendszere, hogy közvetlenül a kijelentésben szereplő terminusok jelentésének elemzése útján, az állítás igazságáról határozottan állíthassunk valamit”.⁴ Ebből adódhat az analitikusság első meghatározása, vagyis egy állítás akkor analitikus, ha a terminusok megfelelő szinonimákkal való helyettesítése után logikai igazsággá változik. Az analitikusság ilyen meghatározása azonban feltételezi a szinonimák definícióját, ami viszont az analitikusság fogalma nélkül nem adható meg. A szinonimák mellett a definíció sem vehető alapul az analitikusság fogalmához, mert nagyszámú definíció előfeltételezi a szinonimát, tehát ez esetben is szükségünk van magának az analitikusságnak a fogalmára. Felhasználhatnánk az analitikusság meghatározására a szemantikus szabályokat is, de ezeket szintén képtelenség meghatározni az analitikusság pontos értelmezése nélkül.

Vagyis konklúzióként Quine is a formális és faktuális komponensek elhatárolásának értelmetlenségét fogalmazza meg. Carnap közvetlenül Quine kritikájára reagálva ezeket a nehézségeket úgy próbálja kiküszöbölni, hogy a szemantikus rendszer keretein belül az abban szereplő terminusok jelentését megállapodások formájában kívánja rögzíteni. Ezeket a megállapodásokat nevezi A jelentés a szükségszerűség című tanulmányának B. függelékében „jelentés-posztulátumok”-nak. Carnap ezek bevezetését azért javasolja tehát, hogy egzaktabbá tegye az analitikusság fogalmát. Ez azonban nem jelent megoldást a Pap és Hempel kritikája nyomán felmerülő problémákra, ami a dichotomia jogosulatlanságának ismeretelméleti lényegét érinti, hiszen a logikailag igaz kijelentésként bevezetett „jelentés-posztulátumok” nem alkalmasak empirikusan ellenőrizhető következtetések levonására. Így Carnap a több irányból jelentkező kritikai koncepciókkal szemben a dichotomia fenntartásával nem tudott megfelelő megoldásokat találni a már általa is világossá vált problematikus pontok tekintetében. Azt, hogy Carnap filozófiai koncepcióit a kortárs elméletek között milyen sajátos helyhez juttatták a Carnap részéről többé-kevésbé tudatosan is felvállalt pragmatikus komponensek, jól mutatják azok, az analitikus és szintetikus állítások dichotomiájának bírálatáról eltérő irányból érkező, kritikai elképzelések, amelyek az absztrakt entitások problematikáját érintik. Carnap így jellemezte a kialakult helyzetet; „Az absztrakt entitások legitimitásának és státuszának problémája manapság a szemantikával kapcsolatban újból ellentétes nézetek összeütközéséhez vezetett.”⁵ Az absztrakt entitások problematikájának egyik lényeges pontja ekkor az absztrakt entitások, mint deszignátumok kérdése volt. Carnap tehát szükségesnek érzi, Ryle a kérdéskörben kifejtett koncepcióra reagálva, hogy tisztázza az absztrakt entitások, mint deszignátumok helyzetét Carnap az Empirizmus, szemantika és ontológia című tanulmányában a feladat megoldásához a logikai nyelvben „számok kerete”-nek nevezett kifejezésformáknak, mint bármely matematikai állítás feltételeinek a meghatározásával fog hozzá. Ezek a kifejezésformák tehát egy egy-

⁴ W. V. O. Quine, *Two Dogmas of Empiricism*. “From a logical point of View.” Cambridge, Massachusetts. 1953.

⁵ Carnap, *Empiricism, Semantics, and Ontology*. In: *Meaning and Necessity* c. 1947 and 1956. By The University of Chicago Press. *Magyar Nyelven*: Empirizmus, szemantika és ontológia, Kortárstanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről. Gondolat 1985.

szerű: „Öt egy számot jelöl.” típusú állítás esetében a számváltozók és a „szám” általános terminus. Ha ilyenformán a logika tartalmazza ezeket a kifejezésformákat, akkor az „öt egy szám” típusú állításnak analitikusnak kell lennie ezen rendszeren belül. Az állítás megtételének azonban alapvető kritériuma egy, a jelölés szemantikai viszonyára utaló kifejezés bevezetése is, amely felhasználásával az adott állítás szintén analitikus lesz. A „számok kereté”-nek elfogadása tehát annyit jelent, mint az ilyen típusú állítások igaz mivoltának elismerése. Mindez végeredményben azt szemlélteti, hogy a feladatmegoldás első lépésének eredménye az absztrakt entitások, mint deszignátumok megengedhetősége problematikájának, a nyelvi keret ezen entitásokra vonatkozó érvényessége kérdésére történt leegyszerűsítésében rejlik. A következő lépésben a „létezés kérdését elméleti kérdésként kezelő”, „nominalista”, azaz az absztrakt entitások létét tagadó, illetve „szkeptikus”, azaz a létezését illetően kétségeket mutató bírálók az entitások rendszerére irányuló kritikájának a szemügyrevétele történik meg. Szerintük a nyelvi keret komponenseinek beépítéséhez nyelvünkbe csak azután foghatunk hozzá, ha már az entitások létezéséről meggyőződünk. Carnap erre az elképzelésre, koncepciója pragmatikus elemeinek hatása alatt határozott választ ad: a nyelvi formák elfogadását ki kell emelni az elméleti problémák köréből, mert ez gyakorlati kérdés. A nyelvi formák elfogadása nem szorul ily módon elméleti igazolásra, mivel sem véleményt, sem egy állítás megtételét nem vonja maga után. Mindez nyilvánvalóan nem jelenti azt, hogy Carnap az absztrakt entitások valóságosságában való hit szószólója lenne, hiszen Carnap az ilyenfajta tételeket mindig is elutasította. Carnap egyszerűen az absztrakt entitások szemantikai használatát bírálóinak arra az alapvető hibájára kíván rávilágítani, hogy nem vesznek tudomást egy „egymilliónál nagyobb prímszámok” típusú belső állítás megtétele és az entitásrendszer elfogadása közötti különbségről. Ugyanis a belső állítások esetében az elméleti, akár empirikus, akár logikai bizonyításon alapuló igazolás követelménye jogos, de nem alkalmazható egy entitásrendszer elfogadására, ahogy arra például Nagel *Review of Meaning and Necessity* című, 1948-ban megjelent munkájában kísérletet is tett. Visszatérve a számok keretének nyelvi formájához Carnapnak, annak ellenére, hogy ezen nyelvi formák használatának explicit szabályait, általános használatuk következtében könnyű megfogalmazni, látnia kellett, hogy továbbfolytatódik a számrendszer ontológiai valóságosságát illető vita. Carnap többek között ennek hatása alatt is fogalmazza meg az absztrakt nyelvi formákra irányuló vizsgálatai konklúzióját, amely szerint azok elfogadását, vagy elvetését, éppúgy mint bármilyen más nyelvi forma esetében, az fogja eldönteni, hogy hatékony eszközök-e. Tehát a szemantikai módszerek kifejlesztői mindig annak pragmatikus motivációjára fognak hozzá rendszerük megkonstruálásához, hogy az absztrakt nyelvi formáknak az absztrakt entitásokon túlmutató dolgokra irányuló használatát alkalmas-e szemantikai elemzések céljaira. Bár Carnap lényegesnek tartja, hogy a modern logika olyan kiválóságai, mint Peirce, vagy Frege elfogadták az absztrakt entitásokat, elismeri, hogy mindez önmagában még nem lehet döntő, hiszen a szemantika ekkor még kezdeti szakaszában van, ami annyit jelent, hogy további történetében esetleg alapvető változások bekövetkezésére kell felkészülni.

Az eddigiek során, hogy a pragmatikus komponensek milyen meghatározó szerepet töltek be Carnap szemantikai, különösképp az absztrakt entitásokra vonatkozó koncepciói kialakításában, tehát pontosan érzékelhettük. A logikai pozitivizmus vizsgálati területeinek egy olyan jelentős pontja révén, amelyben a tiszta logika és az empirizmus elemeinek szerves összefonódása tapasztalható, a szemantika épp az ebből az összefonódási folyamatból kiinduló probléma-láncolat elemzése során felmerülő kérdések felvetésével feltételezi a harmincas évek elejének logikai pozi-

tivizmusában még kevésbé határozott formában jelentkező pragmatikus komponensek szerepének megnövekedését. Az ily módon határozottabb szerephez jutó pragmatikus komponensek a logikai pozitívizmus sajátos jellegéből adódóan eredetileg is pragmatikus vonásokat tartalmazó elemeinek és a szemantikának, mint a jelentés és jelölő viszonyának vizsgálatát célul kitűző tudománynak a találkozásakor jutnak olyan kikristályosodott funkcióhoz, amely egyben a logikai pozitívizmus pragmatista színezetű reformjának megvalósulásához is alapul szolgálhat. Így egy, a logikai pozitívizmus filozófiája sajátos, jelentős méretű filozófiai, logikai szintézis eredményeképp létrejött vonásain nyugvó törvényszerű folyamatról van szó. Ezzel Carnap is tisztában volt, amikor később így fogalmazott: „a pragmatista attitűd tűnik álláspontom lezárásának”.⁶ Tisztában voltak ezzel a kortársak is, akik vizsgálataik célját ezért a logikai pozitívizmusban fellelhető pragmatikus komponensek felkutatásában, meghatározásában, mint egy esetleges filozófiai szintézis megteremtése alapjául szolgáló kutató tevékenységben határozzák meg. Ezek között foglal el kiemelkedő helyet mind úttörő mivolta, mind jelentős eredményei következtében Charles Morris kísérlete, amely a harmincas-negyvenes években az elsők között irányította a filozófus társadalom egy részének figyelmét erre a filozófiai problémára.

II.

A pragmatista és logikai pozitívista koncepciók hasonló és eltérő vonásai a harmincas-negyvenes években Charles Morris elemzése tükrében

Morris tehát vizsgálatai során abból a jól ismert tényből indult ki, hogy Carnap milyen módon haladta túl a nyelv szintaktikai aspektusa iránti érdeklődését annak szemantika aspektusa irányába.¹ Mint ismeretes, Carnap Egyesült Államokba érkezése után, sőt már az 1934-es Prágai Kongresszuson is elsősorban épp Charles Morris révén került közelebbi kapcsolatba a pragmatizmussal. Miután Carnap filozófiai koncepcióinak már ehhez meglévő pragmatikus komponenseit tudatosan is felvállalta, elismerte, hogy az egyes problémák megközelítési módjára vonatkozóan a pragmatista gondolatok hatással voltak elképzeléseire. Mindez Morris szerint annak a folyamatnak volt kiindulópontja, amelynek egyik fontos állomása a szemantika problémakörének vizsgálata volt és amely lényegében elvezet addig a pontig, amikortól Carnap maga is a pragmatizmus néhány területének kutatójává válik. Mi e folyamat főbb állomásait már érintettük az előző fejezetekben, mégis egy teljesebb kép kialakítása érdekében vissza kell térnünk bizonyos problematikus pontokhoz. Elsősorban is a Jelentés és ellenőrizhetőség hasábjain útjára indított szemantikai koncepció sajátos vonásaihoz, amelyek lényegébe már a tanulmány III. fejezetében határozott kontúrú kapnak, hogy azután egy hosszabb fejlődési folyamat elemeiként maguk is változásokon menjenek keresztül. Ebben a fejezetben kerül sor a szemiotika, Carnap által kiemelt, három területének meghatározására, a tanulmánynak Yale Egyetem gondozásában, 1950-ben elkészített utánnomásában, ahol Carnap a következőképpen fogalmaz:

„A jelenlegi terminológia szerint a szemiotikát három részre oszthatjuk: pragmatikára, szemantikára és logikai szintaxisra. A leíró fogalmak a pragmatikához

⁶ The Philosophy of Rudolf Carnap, id. kiad., Semantics 63. old.

II. ¹ Charles Morris, Pragmatism and Logical Empirism. The Philosophy of Rudolf Carnap id. kiad. 37. old.

tartoznak, a logikai analízisek vagy a szemantikához (ha a jelentésre és interpretációra vonatkozik), vagy a szinraxishoz (ha formalizált).”² A „leíró fogalmak” megfigyelhetőség, felfoghatóság, megerősíthetőség, ellenőrizhetőség tekintetében történő kifejtése után, amelyre Carnap a tanulmány ugyanezen fejezetében kerít sort felmerül a kérdés, hogy a korrespondencia terminusok milyen értelemben tartoznak a pragmatikához. Carnap elképzelése szerint erre azt a határozott választ lehet adni, miszerint a terminusok kérdése abban az értelemben tartozik a pragmatikához, hogy nem csupán a nyelvre, hanem a nyelvhasználóra vonatkozó utalásokat is magába foglalja. Ezeket a terminusokat Carnap „descriptíveknek” nevezi. Morris szerint a probléma ilyen irányú megoldása, amely végeredményben egy empirikus diszciplína megerősítése, megegyezik Carnapnak a pragmatikára vonatkozó általános elképzeléseivel, melynek lényege, hogy nem ismerte el a tiszta szintaktika által koordinált tiszta pragmatika jelentőségét, ahogy Carnap maga is megfogalmazza az Ellenőrizhetőség és jelentés hasábjain: „A mi szempontjaink, igazság szerint, a nyelv biológiai, illetve pszichológiai elméletéhez tartoznak, mint az emberi magatartás formáinak fajtái és különösképp, mint megfigyelésekre történő reakciók.”³ Mindezen pragmatikus komponensek a továbbfejlődésnek, Morris meglátása szerint, azt az útját feltételezi, mely egy olyan nyelvkifejlesztést vonná maga után, aminek segítségével a jelek használatáról beszélünk, az új terminusok bevezetése, a köztük levő viszonyok tanulmányozása pedig csak annyiban lehetséges, amennyiben a kifejlesztett nyelv beszél a jelek struktúrájáról és szignifikációjáról. Ez pedig annyit jelentene, hogy a „logika” terminust a szemiotika valamennyi területére ki kell terjeszteni, ami viszont tökéletes összhangban van Peirce meglátásával, miszerint a logika „jelek általános; szükségszerű törvényszerűségeivel foglalkozó tudomány”.⁴ Morris szerint tehát a szemantikai koncepciók továbbfejlődési iránya egyértelműen magában rejtje a pragmatikus komponensek újabb, az eddigieknél határozottabb kontúrokkal jelentkező szerepkörét. És ennek valóban egyik fontos motívuma lehet Peirce logika felfogása bizonyos elemeinek, mint a fejlődési vonal meghatározó alkotórészeinek az akceptálása. Mindez azonban még egyáltalán nem jelenti azt, amit Morris e kérdéskör kapcsán kijelent, tudniillik, hogy a pragmatika meghatározó szerepet játszik Carnap filozófiai munkásságának ebben a szakaszában. Azt, hogy a filozófiai koncepciók távolsága még milyen nagy volt ebben az időszakban, éppen Peirce logika felfogása szemlélteti a legjobban, amelyet a Pragmatizmus és pragmaticizmus című tanulmányában fogalmaz meg világosan.⁵

Peirce itt a gondolkodásról, mint a magatartás egy fajtájáról beszél, amelyben a önkontrollnak így pontos tükörképe az etikai önkontroll. Ebből pedig, a pragmatizmus Dewey által megfogalmazott metafizikai implikációjának eredményeképp, az következik, hogy amiben valaki képtelen hinni, az nem lehet hamis hit. Vagyis számára ez az abszolút igazság. Peirce viszont még két fontos dolgot emel ki, egyrészt azt, hogy abszolút individuális lényként egyetlen gondolkodó ember sem fogható fel, hanem egy a gondolatait az idő folyamán létrejövő másik énjéhez intéző szubjektumként, aki mikor következtetést végez, akkor ezt a kritikai énjét próbálja meggyőzni:

² R. Carnap, „Testability and Meaning”, *Philosophy of Science* (Baltimore) 3. kötet (1936 és a 4. kötet (1937), valamint a Yale Egyetem gondozásában, 1950-ben készített utánnomásában. 43. old.

³ R. Carnap, „Testability and Meaning”, id. kiad. 454. old.

⁴ *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. The Belknap Press of Harvard 1960., II., 52. old., valamint 134. old.

⁵ *Collected Papers of Ch. S. Peirce* V. köt. id. kiad. II. könyv. *Magyar nyelven: Pragmatizmus és pragmaticizmus (Részletek)*. Pragmatizmus. Bp. Gondolat 1981. 33—116. old.

mindenfajta gondolat jel, még hozzá többnyire nyelvi természetű jel. A másik fontos észrevétele Peirce-nek pedig, folytatva a gondolatmenetet az, hogy az ember társadalmi köre is egy „lazán összefüggő személyiség”, amely azonban „bizonyos szempontból magasabb szintű, mint egy individuális személyiség”.⁶ Voltaképp tehát ez a két dolog teszi lehetővé, Peirce szerint, hogy különbséget tegyünk — kizárólag átvitt értelemben — az abszolút igazság és aközött, amiben kételkedünk. Ezek a sorok tehát óvatosságra intenek annak tekintetében, hogy a pragmatikus komponensek meghatározó szerepéről beszéljünk Carnap 40-es évek végén megfogalmazott elképzeléseit illetően, és hogy épp Peirce logikai koncepcióinak bizonyos szempontból hasonló elemeit emeljük ki annak igazolására. Az viszont mindenképpen igaz, hogy a nyelvi szerkezet jelentőségének újabb irányú kihangsúlyozása valóban egy olyan terület, ahol a pragmatika határozott formában hatol be Carnap gondolkodásába. Itt elég arra, a már ismertetett felfogására utalnunk, ami „A beszéd új útjainak bevezetését” nem köti semmilyen teoretikai indokláshoz, vagyis az új nyelvi formák elfogadásának kérdése pusztán gyakorlati kérdés, amely esetében csak az lehet a fontos, hogy mennyire hasznos, termékeny-e, hozzájárul-e a célkitűzéshez, amely a nyelv megismerésére vonatkozik.

Carnap az ilyen irányú vizsgálatokra reflektálva igazat ad Morrisnak, aki hangsúlyozza a pragmatika fontosságát, mint a szemiotika egy területét a szintaxis és a szemantika mellett. Emellett megerősíti Morris elképzeléseit abban a vonatkozásban, hogy valóban foglalkozott mindhárom területtel, igaz eltérő módon és mértékben. A pragmatika esetében Carnap maga is hangsúlyozza, hogy főképpen tapasztalati vizsgálatokra gondolt. Azonban a későbbiekben mindinkább egyetértett Morriszal abban, hogy ki kell fejleszteni a „tisza pragmatikát”, ami keretként szolgálna a „leíró pragmatikához”. Carnap számára ekkor úgy tűnt, hogy ez az ötlet már többek elképzelésében szerepel és kész a megvalósításra. Carnap idézi is Morrisnak azt a gondolatát, amely szinte teljesen megegyezik az övével: „Tiszta pragmatikával való tényleges foglalkozás sürgős feladattá válik”.⁷

Carnap a későbbiekben röviden utal arra a néhány fogalomra (hit, tartalom, kijelentés), amelyek rokon fogalmakkal együtt az elméleti pragmatika alapját képezhetnék. Az ilyenfajta fogalmak közötti olyan logikai viszonyok tanulmányozása, amelyek jelentésbeli követelmények kifejezői lennének, alkotná a „tisza pragmatika” elméletét. Carnap utal arra, hogy számos cikk foglalkozott már eddig a „hitet kifejező mondatok” logikai elemzésével, amelyek tehát elsősorban a „hitet kifejező mondatok” közötti logikai viszonyokkal foglalkoztak, míg az ezen mondatok megerősítését szolgáló lélektani kritériumok kérdését általában nem érintik. Mindenesetre ezek a vizsgálódások is meghatározó komponensét jelenthetik a „tisza pragmatika” rendszerének megeremtését szolgáló előmunkálatok motivációinak.

A carnapi koncepciók ilyen irányú fejlődése is jól szemlélteti azt a tényt, hogy Carnap a pragmatistákra eleinte főként mint logikusokra hivatkozik annak következtében, hogy nem került mindjárt közvetlen kapcsolatba a pragmatizmussal, mint filozófiával. Ettől függetlenül persze tudomásul veszi az ő és Lewis valószínűség-megközelítése, valamint szemantikai koncepciója között lévő hasonlóságot. Az „Ellenőrizhetőség és jelentés”-ben ezt írja: „Azt hiszem Morris helyesen állapítja meg lépésenként ecsetelve, tudniillik azt, hogy az általános nyelv elfogadása tekintetében, melyik alkalmas fizikai szabályok (törvények) kielégítő módon történő kifejezésére, mi

⁶ Uo. 74—75. old.

⁷ The Philosophy of Rudolf Carnap, id. kiad. 861. old.

(logikai pozitivisták) még közelebbi egyetértésre jutunk a pragmatizmussal.⁹ Egy másik írásában pedig így fogalmaz: „A pragmatista eszmék befolyása nagyon gyümölcsöző volt elképzeléseim kifejtésében. Ezek az eszmék azonban nem annyira a pragmatizmus megalapítóinak munkáiból származnak, akiknek megfogalmazásait gyakran nehezen tudom elfogadni, így pl. Peirce metafizikáját és Dewey vizsgálódásait a logikai és ismeretelméleti problémák területén, hanem: inkább a későbbi képviselőktől, mint pl. C. I. Lewis, Charles Morris, Ernest Nagel és Sidney Hook, akiknek megfogalmazásai sokkal világosabbnak tűntek és közelebb állóknak ahhoz, ami a hagyományosabbnak tekinthető tudományban.”⁹ Az 1936-ban megjelent *Collected Papers* hasábjain pedig a Bécsi Kör nézeteit a pragmatizmus nézeteivel megegyezőnek tartja, ahogy Lewis értelmezi a pragmatizmust. Ez pedig lényegében szinkronban van általános pragmatika-kritikájával, mely a pragmatisták nézeteinek megfogalmazására vonatkozik, és mely a pragmatisták legfőbb tévedéseként könyveli el azt, hogy a kifejezőmód formális jellegének rovására túlságosan is bízunk annak materialista jellegében. Mindezek illusztrálására elég egyetlen pontot kiemelnünk Carnap logikai pozitivista és Lewis pragmatista koncepcióinak összetett kapcsolatrendszeréből. Ez pedig a modális logika bevezetése során jelentkező problémakör vizsgálata. Mint ismeretes maga a modális logika végeredményben onnan ered, hogy nem tartotta kielégítőnek a materialista implikáció fogalmát. Ez esetben ugyanis a „ p materiálisan implikálja q -t” valójában egy olyan igazságfüggvény jellegű kondicionális segítségével fejezhető ki, melynek a „ $p \supset q$ ” formula felel meg. Egy ilyen logikai rendszer pedig felkínálja annak bizonyítására a lehetőséget, hogy egy hamis kijelentés bármely kijelentést implikál, és egy igaz kijelentést bármely kijelentést implikál. Ezek tehát a materiális implikáció paradoxonjaiként jelentkeztek a hagyományos logikában. Lewis megoldásként a „szigorú implikáció rendszerének” bevezetését javasolja, ami egy olyan új és eltérő kijelentéskalkulus megoldására alapozódna, amely „... az implikál” olyan jelentésén alapul, hogy „ p implikálja q -t” egyértelmű azzal, hogy „ q levezethető p -ből”. Később azonban kiderült, hogy a szigorú implikációnak számos más rendszere is létezik. Ezek közül az az öt legkorábbi $S1$ — $S5$ rendszerrel Lewis és Langford részletesen is foglalkozik a *Symbolic Logic* című könyv II. Függelékében. Carnap tanulmányozva ezeket a rendszereket, megállapította, hogy a modalitásokra vonatkozó értelmezése elvezet egy olyan rendszerig, amely gyakorlatilag összhangban van Lewis rendszereinek lényegével. Carnap Lewis rendszerei közül ebből a szempontból elsősorban az $S5$ rendszert emeli ki. Lewis, miután Carnap közölte vele elképzeléseit, mint ahogy azt már korábban is láttuk, kijelentette, hogy az $S5$ rendszert úgy tekintette, mint szilárd rendszert, és a gyengébb rendszereket csak azért létesítette előnyben, mert azok nyitva hagynak bizonyos kérdéseket, melyek az $S5$ rendszerbe specifikus módon rendezkedtek be. Carnap némileg meglepődött ezen a válaszon, hiszen számára a modális formulák érvényességének kérdése Lewis szimbolikus nyelvben mindig is tisztán logikai kérdésnek tűnt, mivel ezek a formulák nem tartalmazznak semmilyen nem-logikai tényezőt. Carnap pedig, ahogy azt végül maga is megjegyzi, mindenképpen előnyben részesítené azt a rendszert, amelyben ezek a formulák a döntőek.

Visszatérve Morris elemzéseire egy újabb érdekes problémakört kell érintenünk, amelynek magva Carnap metodikai szolipszizmusának viszonya a pragmatisták ismeretelméleti koncepcióihoz. A pragmatisták, ahogy azt nyilvánvalóan Morris is kiemeli, nagy hangsúlyt helyeztek a társadalmi kategóriára, és ezáltal a tár-

⁸ R. Carnap, *Testability and Meaning*, id. kiad. 26. old.

⁹ *The Philosophy of Rudolf Carnap*, id. kiad. 861. old.

sadalmi faktorra a vizsgálatokban. Ezzel szemben Carnap korábban, A világ logikai felépítése című munkájában még hangsúlyozza a metodológiai szolipszizmus törvényszerű létét. Az első személyű tapasztalatnak, mint egy episztemológiai individualizmusnak a folytatása volt, amellyel Peirce és James egyaránt szembeszállt. Morris ugyan nem szól James-ről e kérdéskör tekintetében, mégis talán épp James volt az, aki a legtisztábban fogalmazta meg a pragmatizmus episztemológiai koncepcióinak és a szolipszizmusnak, mint metodológiai elvnek a viszonyára vonatkozó pragmatista álláspontot. Az igazság pragmatikus magyarázata és félreértői című tanulmányában így fogalmaz: „A pragmatizmus egyik előnye éppen az, hogy tisztán ismeretelméleti jellegű. Fel kell tételeznie valóságokat: alkatukra vonatkozólag azonban nincsenek előítéletei, és a legkülönbözőbb metafizikák felhasználhatják alapjuk gyanánt. Semmiféle sajátos kapcsolat nem fűzi a szolipszizmushoz.”¹⁰ Mégis miután Carnap végülis felhagy a „metodológiai szolipszizmus” kifejezéssel, egy olyan magyarázatot fogalmaz meg annak használatára vonatkozóan, ami végeredményben összhangban van a pragmatisták, így James és Peirce elképzeléseivel is: „akkor csak azt akartam jelezni ezzel, hogy egy mondat empirikus ellenőrzésekor, végül is mindig saját megfigyeléseinkre kell utalnunk; más emberek megfigyeléseinek eredményét csak akkor használhatjuk fel, ha saját megfigyeléseinken keresztül megismerjük őket. Tudomásom szerint egyetlen tudós sem tagadja ezt az eléggé triviális tényt”.¹¹ Hozzá kell tehát tennünk, egyetlen pragmatista sem.

A problémakörnek ez a szakasza viszont Carnap fizikalizmusára, mint a pragmatista és logikai pozitivista elképzelések kapcsolatrendszerének újabb vitás pontjára is rá kell, hogy irányítsa a figyelmet. A pragmatisták tudvalévően, ahogy Morris fogalmaz: „alapvetően realisták, és naturalisták voltak”,¹² annak hitében, hogy az emberi értelem fejlődése és funkciója az evolúciós folyamaton belül, önmagánál szélesebb körben mozog, létezik. Carnap természetesen sohasem tagadta az „empirikus idealizmust”, de szembeszállt a „metafizikai realizmussal”, amely mint ahogy azt Dewey is megfogalmazta, bizonyos mértékig elemeket kölcsönöz a „pragmatizmus implikációjához”. Vagyis, ahogy arra Morris is felhívja a figyelmet, Carnap fizikalista doktrínáját (V. metodológiai materializmusát) esetleg úgy is tekinthetjük, mint a logikai pozitívizmus és a pragmatizmus közötti különbségtétel egyik lehetséges területét. Morris szerint a kérdéskör még pontosabb megközelítése érdekében azonban újabb vizsgálatok tárgyává lehetne tenni azt, hogy Carnap milyen értelemben használja a munkáiban szereplő „fizikai”, illetve „fizika” terminusokat.

Physikalische Begriffsbildung című munkájában Carnap „fizikainak” nevezte az észlelések tulajdonságainak vizsgálatát, és ez ismételten azt jelentette, hogy nem szüntette meg a „minőségeket”, illetve helyettesítette azokat a „mennyiségekkel”, vagyis a neveket a számokkal. Ezzel persze még nincs tisztázva az, hogy mi a kapcsolat ezen álláspont és azon későbbi kijelentés között, miszerint „az adott közvetlen tapasztalat fizikai tény, ugyanis „nem más mint tér-idő esemény”. Az igaz, hogy ez a kijelentés, ahogy Morris fogalmaz: „A nyelv materialista kifejezőmódjának alkalmazásával lett megfogalmazva”,¹³ de észre kell vennünk, hogy a megfelelő formula a formális módban újra visszavet bennünket a fizikai nyelv kritériuma problematikájához.

¹⁰ William James, The meaning of Truth. Ann Arbor Paper Backs, The University of Michigan 1970. A The Pragmatist A count of Truth and His Misunderstanders című tanulmány. Uo. 130–216. — Először a „Philosophical Review” 1900 januári számában jelent meg.

¹¹ R. Carnap, „Testability and Meaning”, id. kiad. 423., 424. old.

¹² The Philosophy of Rudolf Carnap, id. kiad. 93. old.

¹³ The Philosophy of Rudolf Carnap, id. kiad. 93. old.

Azonban Carnap végeredményben mégiscsak elfogadja az új formát az „Ellenőrizhetőség és jelentés”-ben: „A fizikalizmus korábbi kifejtésében a fizikai nyelvre, mint az egész tudományos nyelv alapjára hivatkozhatunk. Most úgy tűnik nekem, hogy valójában inkább a tárgynyelvre gondoltunk ilyen alapként, vagy még pontosabban: a tárgynyelv megfelelő predikátumaira.”¹⁴

Carnap ugyanitt fogalmazza meg a fizikalizmus tételét is, a mind következetesebben alkalmazott pragmatikai terminusok felhasználásával:

„A tudományos nyelv valamennyi leíró predikátuma konfirmálható a dolog-predikátumok alapján.”¹⁵

Morris joggal jegyzi meg, amikor Carnap így fogalmaz, szemben a vizsgálatunk első fázisában tapasztalt nehézségekkel, itt voltaképp semmi összeférhetlenséget nem lehet találni doktrínájában a pragmatikus jelentésemélettel és pragmatikus kozmológiával.

Mindezek után felmerül tehát a kérdés: végül is melyek azok a pontok, ahol a pragmatista és logikai pozitivisták koncepciói közötti különbségek egyértelműen kimutathatók. Morris szerint ilyen kritikus pont egyrészt az értékítéletek természetére, másrészt a filozófia természetére vonatkozó pragmatista és logikai pozitivisták elképzelések eltérő vonásai. Tudvalévő, hogy az értékítéletekre vonatkozó pragmatista állásponton belül is több, egymással bizonyos szempontból polemizáló irányzat alakult ki, de egyszerűen központi tételnek fogadják el azt, hogy az értékítéletek tapasztalati természetűek, és ilyen módon megismerési, vagy elméleti jellemzőkkel rendelkeznek, vagyis ellenőrzés céljából elvben tudományos módszerekkel is megközelíthetők. Mindez annyit jelent tehát, hogy az értékítéletek éppúgy, mint a tudományos állítások jellege tökéletes összhangban vannak a pragmatikus alapelvvel. Carnap azonban nem ért egyet ezzel az állítással, és hogy állásfoglalását igazolja, két problematikus mozzanatot emel ki erre vonatkozólag. Egyrészt azzal érvel, hogy nem minden értékítéletből vezethető le a jövőbeli tapasztalatra vonatkozó ajánlás; másrészt, hogy bizonyos értékítéletek „nem igazolhatók”, amelyeknek ebből adódóan tehát „nincs elméleti szempontból jelentésük”.¹⁶ Az ellentét tehát ezáltal teljesnek látszik Carnap és a pragmatisták koncepciói között, mégis találhatunk olyan pontokat, ahol ez az ellentét kevésbé határozott formában jelentkezik. „A világ logikai felépítése” című munkájában Carnap megmutatja, hogyan viszonyulna az „értékekhez”. Szerinte ezek létrehozhatók lennének a már meglévő terminológiai rendszer fogalmainak felhasználásával, amelyekhez hozzáadnánk még olyan „értéktapasztalatokat”, mint a kötelesség és az „esztétikai elégedettség”. Végeredményben ez az álláspont olyan szempontból hasonlóságot mutat Lewis „Az értékelés és tudás elemzés” című tanulmányában megfogalmazott koncepciójával, hogy mindkettő az értékelméletekhez alapul szolgáló értéktapasztalatból indul ki, de Lewis, hűen a pragmatista felfogáshoz, az értékítéleteket úgy értelmezi, mint a tudományos megállapításokat. Carnap azt nyilvánvalóan nem vonja kétségbe, hogy az értékítéletek lehetnek tapasztalatiak, de véleménye szerint léteznek az értékítéletnek olyan típusai is, amelyek nem esnek egybe a jelentésbeli teljesség empirikus kritériumával. Ebből adódóan a „A tudomány egysége” című műben visszautasítja az olyan kérdéseket, amelyek „az erkölcsi normák (értékelvek) és az érvényes normák specifikációjának érvényességi alapját” illetik azon az alapon, hogy ezek „metafizikaiak”.¹⁷

¹⁴ R. Carnap, *Testability and Meaning*, id. kiad. 467. old.

¹⁵ Uo. 468. old.

¹⁶ R. Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, London: Kegan Paul, 1935. 25. old.

¹⁷ R. Carnap, *The unity of Science*, London: Kegan Paul, 1934. 23—24. old.

Míndezek olyan mozzanatok, amelyek következtében Carnap joggal jelentheti ki később e kérdésről vonatkozásában, hogy nézete és a pragmatisták nézete közötti különbség „nem is olyan nagy mint ahogy első pillantásra látszik”.¹⁸ Végeredményben ugyanezt mondhatjuk el a különbségtétel Morris által kiemelt másik lehetséges pontjára a filozófia természetére vonatkozó, egymással ellentétesnek tűnő értelmezések felmerülése vonatkozásában is.

Carnap a filozófia természetére vonatkozó elképzelését 1942-ben, a Bevezetés a szemantikába című művében adta meg, ahol újra fogalmazza „A nyelv logikai szintaxisa” című munkájában megadott álláspontját és amelyben kibővítette a filozófiáról való elveit (tudniillik kiegészítette a tisztán mondattani megfontolásokat a jelentés-taniakkal); és a gondolkodásának meghatározására irányult. Ez pedig végeredményben odavezetett, hogy a tudomány ténylegesen is a logikai empirizmus egész fejlődésének kontrollálására szolgáló normává vagy modellé vált, ami viszont annyit jelentett, hogy a filozófiát annak a tudományhoz való viszonya alapján kellett definiálni. Ennek eredménye pedig az a meghatározás lett, amely szerint a filozófia nem más, mint a tudomány logikája. Egy olyan filozófiai rendszer felépítésének szándéka, amely képes együtt haladni a tudománnyal, szembeálló hasonlóságot árul el Peirce elképzeléseivel, amelyeket ő maga így foglal össze: „Kívánom, hogy a filozófia szigorú tudomány legyen: szenvedélymentes és mélységesen tisztességes (fair).”¹⁹ Nyilvánvalóan a pragmatikus alapelv következtében Peirce ilyen irányú állásfoglalásának a vezérmotívuma annak a hite volt, hogy javaslatának elfogadása esetén a filozófiát a tudomány révén progresszívvé és kooperatívívá lehetne tenni. Mindezek ellenére megmaradt a pragmatisták és logikai pozitivisták filozófiára vonatkozó elképzelései között egy alapvető különbség. Ez pedig az, hogy bár a pragmatisták a tudomány és filozófia kapcsolatát a lehető legszorosabbra kívánták fűzni, nem korlátozták a filozófiát a tudomány filozófiájának szerepére. Felmerül tehát a kérdés, hogy ezek alapján milyen úton kísérlelhető meg a filozófia meghatározása? Morris erre a kérdésre úgy próbál választ adni, hogy a koncepcióknak egyfajta rugalmasságot biztosítva ne emeljen akadályokat a két filozófiai irányzat közelítésének útjába. Ezt pedig csak úgy érheti el, ha elveti a filozófia szoros értelemben vett definiálására irányuló törekvéseket. Mindezt pedig teheti abból a megfontolásból, hogy a filozófia fogalma a jelentések több változatát öleli fel, amely jelentések aztán különböző korok gondolkodásában mind hangsúlyban, mind számosság tekintetében változásokon mennek keresztül. Ezért, ahogy ezt Morris is javasolja, a definíciók helyett magyarázatok kellene, melyek alapján egy fogalomképzetet lehetne megszerkeszteni, filozófia₁, filozófia₂, filozófia_n elemek felhasználásával. Így tehát Carnapnak a filozófia fogalmára irányuló elemzése sem lenne más, mint a fogalom egy, de nem az egyetlen magyarázata (értelmezése).

Hiszen például elképzelhető lenne egy olyan értelmezés is, mely szerint a filozófia a legáltalánosabb nyelvi keretek javaslataival, kriticizmusával és összehasonlításával foglalkozik. Egy ilyen lehetséges fogalomképzetben ez lehetne a filozófia₂ elem, mely ráadásul nem mutat komolyabb összeférhetlenséget Carnap e problémakört érintő elképzeléseivel sem. Carnap, mivel Ő maga sem tartotta egyik értelmezését sem kielégítőnek, hajlott arra, hogy egyetértsen Morris-szal abban, hogy főlegesen ilyen értelmezésekkel kísérletezni, mivel azok mindegyike többé-kevésbé mesterkélte. Carnap ezért jobbnak tartja a filozófia fogalmát éles határvonal nélkül meghagyni és csupán bizonyos problémakörök beleértését vagy kizárását javasolni.

¹⁸ The Philosophy of Rudolf Carnap, id. kiad. 862. old.

¹⁹ Collected Papers, id. kiad. V. 375. old.

Ezen problémakörök közül is Carnap számára az elvi keretekre vonatkozó problémák tűnnek fontosnak. Carnap itt elsősorban a keretek elfogadására vagy megvaltoztatására irányuló elméleti vizsgálódásokra, illetve gyakorlati mérlegelésekre és döntésekre gondol, ezek között is különösképpen azokra a vizsgálatokra, amelyek az egyes tudományokban alapvető kategórikus fogalmakat tartalmazó, legáltalánosabb keretekre irányulnak.

Morrisnak erre a problémakörre vonatkozóan két fontos megállapítása volt. Az egyik szerint a már említett, főképpen a legáltalánosabb keretekre vonatkozó vizsgálatok során felmerülő problémákat voltaképpen a hagyományos metafizika problémájaként is lehet értelmezni. Ez, mint ahogy azt Carnap is megjegyzi, igaz lehet természetesen sok metafizikai problémára, azonban az ilyen értelmezés pontossága történeti szempontból kétségbevonható, ami annyit jelent, hogy a metafizikusok nem valószínű, hogy elfogadták volna írásaik ilyen értelmezését. Ehelyett a metafizikai téziseket és vizsgálódásokat inkább egy előkészítő szakasznak kellene Carnap szerint felfognunk, ami a rendszeres logika és tudomány útjának kezdeti szakaszát is jelentené egyben, és ezáltal úgy is tekinthetjük ezeket, mint a keret-elemzés előmunkálatait. Mindez; Carnap szerint, különösképp Arisztotelész, Leibniz, Peirce és Whitehead metafizikai elméleteire helytálló.

Morris másik érdekes megállapítása erre vonatkozóan konkrétan Peirce koncepcióját érinti elsősorban. Ő szemben Carnappal, a metafizika szerepét sokkal inkább meghatározónak tartva a keret-probléma vonatkozásában, Peirce koncepcióit korántsem tartja jelentős eredménynek. Azt elismeri természetszerűleg, hogy Peirce egyfajta szemiotikus orientációt adott a pragmatizmusnak, de emellett nem fejlesztett ki egy olyan kiegészítő szemiotikát, hogy az képes legyen tárgyalni egy filozófiai keret minden fázisát és funkcióját. Mindez Morris szerint egy olyan megoldási lehetőséget kínálna pedig, amely a Carnap és mások által „hozzáférhetővé tett” mondatani és jelentéstani eszközök értelmezésével és felhasználásával végeredményben elvezetné magának a pragmatista irányzatnak a felülvizsgálatához. Ez pedig, és ebben mindenképp egyet kell értenünk Morris-szal, a logikai pozitivizmus pragmatikus komponenseinek a pontos meghatározását, és ezáltal egy majdani szintézis lehetőségének alapjaként ezen irányzat pragmatikus színezetű reformjának megvalósulását vonhatja maga után. Morris szavait majd az ötvenes, hatvanas évek reformkísérletei fogják célkitűzéseikkel és elért eredményeikkel igazolni. Ez a folyamat viszont már egy külön vizsgálat tárgya kell, hogy legyen, amellyel még világosabbá tehetnénk a két filozófiai irányzat azon érintkezési pontjait, amelyek a közös komponensek szerepének meghatározása után lehetőséget nyújtanának egy átfogó reform célkitűzéseinek pontosabb megfogalmazására.

Vizsgálataink során megpróbáltuk nyomon követni a logikai pozitivizmus és pragmatizmus filozófiai koncepcióinak összehangolására irányuló kísérletek első, harmincas-negyvenes évekre tehető szakaszának kibontakozását, majd mind határozottabb eredményeket felmutató működésének legfontosabb fázisait. Igyekeztünk kimutatni a logikai pozitivizmus filozófiájában, elsősorban, Carnap életművén keresztül azoknak a pragmatikus komponenseknek a törvényszerű jelenlétét, amelyek már a harmincas évek elején határozott szerepet játszanak olyan új elképzelések kialakulásában, amelyek mint például Carnap szemantikai koncepciói, döntően befolyásolják más filozófiai irányzatok álláspontjainak megkonstruálását is. Ezek a komponensek, mivel meglehetősen szervesen illeszkednek a logikai pozitivizmus filozófiai elképzeléseibe, nehezen elemezhetőek egészen addig a pontig, amelytől mint ahogy azt Carnap Egyesült Államok-beli munkásságának kezdeti szakaszától megfigyelhettük, meg nem kezdődik tudatos felvállalásuk, egy esetleges közelítési kísérlet első lépése-

ként. Láttuk azt, hogy Carnap számára ebben egyrészt az Egyesült Államokban tapasztalt kedvező filozófiai légkör, másfelől a már 1934-től, a Prágai Kongresszustól megindult, főként Charles Morris ilyen irányú vizsgálatai révén kibontakozó tudatos közelítési kísérletek játszottak döntő szerepet. Ezek a kísérletek nyilvánvalóan annak szükségszerű felismerésén alapultak, hogy a pragmatizmus és logikai pozitivizmus alapeszméinek rokonvonásai egyértelműen arra vezethetők vissza, hogy ezek az irányzatok lényegében ismeretelméleti szempontból, egy operacionista-instrumentalista koncepciót tekintenek elsődlegesnek. Ami nem véletlen, hiszen a tudományos koncepciók és az operacionizmus kapcsolatának elemzésekor 1927-ben Bridgman által megfogalmazott gondolat, mely szerint: „Általában egyetlen koncepción sem értünk többet, mint az operacionizmus elméletét; a koncepció szinonimája az operacionizmus korrespondencia elméletének,”²⁰ végeredményben egyetlen tudományfilozófia alapelveivel sincs antagonisztikus ellentétben. Ez szerepelt ezután alapvető motivációs tényezőként a Morton, White, Bridgman képviselte operacionista szintézis-kísérlet koncepciói megalkotásakor. És alapvetően ez magyarázza azt is, hogy a filozófiatörténet egyik legérdekesebb kísérletének első fejezeteként megszülethettek azok a vizsgálatok, amelyek a logikai pozitivizmus pragmatikus komponenseinek feltárására irányultak, és amelyek később, főként Quine munkásságában, ugyanakkor egy egységes filozófiai teória kialakulásának alapját is jelentették.

IRODALOM

- A. J. Ayer: *Logical Positivism*, Allen and Unwin, 1959.
 A. J. Ayer: *Philosophical Essays*, Macmillan, 1965.
 P. W. Bridgman: *The Logic of Modern Physics*, Macmillan, 1927.
 R. Carnap: „Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache“, *Erkenntnis* 2. kötet (1931).
 R. Carnap: *Philosophy and Logical Syntax*, London: Kegan Paul, 1935.
 R. Carnap: „Testability and Meaning“, *Philosophy of Science* (Baltimore) 3. kötet (1936) és 4. kötet (1937).
 R. Carnap: *Introduction to Semantics*. Harvard University Press, 1939.
 R. Carnap: *Meaning and Necessity: A Study in Semantics and Modal Logic*. Chicago. The University of Chicago Press.
 R. Carnap: „Empiricism, Semantics and Ontology“, *Revue internationale de philosophie* (Brüsszel) 4. kötet (1950).
 R. Carnap: Magyarul megjelent tanulmányai megtalálhatók a Bécsi Kör filozófiája című kötetben. Szerk.: Altrichter Ferenc, Budapest, Gondolat, 1972.
The Philosophy of Rudolf Carnap, ed. P. A. Schilp, Open Court, 1963.
 John Dewey: *Essays in Experimental Logic*. Dover, New York.
 John Dewey: *Philosophy and Civilization*, Minton, Balch and Co., New York—London, 1931.
 Forrai Gábor: *Rudolf Carnap*, Kossuth Könyvkiadó, 1984.
 G. Frege: *Foundation of Arithmetic*, trans. J. L. Austin Blackwell, 1953.
 Oswald Hanfling: *Logical Positivism*, Basil Blackwell, Oxford 1981.
 William James: *Pragmatism. A new Name for some old Ways of Thinking*. Longmans, Green and Co. London 1912.
 William James: *The meaning of Truth*. Ann Arbor Paperbacks, The University of Michigan 1970.
 C. E. Irving Lewis—C. H. Langford: *Symbolic Logic*. Copyright 1932., 1959. by C. I. Lewis and C. H. Langford. Published by Dover Publications, Inc., New York.
 Charles Morris: *Writings on the general theory of signs*. The Hague, Paris, 1979.
 O. Neurath: *Rudolf Carnap and Charles Morris, Foundations of the Unity of Science*, Volumes, I. and II., University of Chicago Press, 1969.
 A. Pap: *The apriori in Physical Theory*, New York, 1946.
 Charles S. Peirce: *Pragmatism and Pragmaticism*. In.: *Collected Papers of Charles Danders Peirce*. The Belknap Press Of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1960.

²⁰ P. W. Bridgman, *The Logic of Modern Physics*, Macmillan, 1927. 3. old.

- Karl R. Popper: *Logic of Scientific Discovery*. London, 1959.
Pragmatizmus (A pragmatista filozófia megalapítóinak műveiből) Szerk.: Szabó András György.
Gondolat Kiadó, Budapest, 1981.
W. V. O. Quine: *A logika módszerei*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969.
W. V. O. Quine: Az empirizmus két dogmája. „Magyar Filozófiai Szemle”, 1973. 1—2. sz.
Bertrand Russel: *Logic and Knowledge*, ed. R. C. Marsh, Allen and Unwin 1956.
Bertrand Russel: *Introduction to Mathematical Philosophy*. Allen and Unwin, 1919.
A. R. White: *Truth*. Macmillan, 1970.

Gábor Szécsi

THE PRAGMATICAL COMPONENTS IN THE LOGICAL POSITIVISM

The congress of Prague in 1934 and Carnap's travels to United States in 1935 act in the Carnap's life-work processing, science works as an opening phase of attempting at harmonizing of Logical Positivism and Pragmatism. The periods, antecedents, and the inherent regularities of this attempting, however, not cleared up problems of this researches.

The aim of this essay showing the periods of the making an attempt at harmonizing and the motivations with employment the consequences of the researches, which trended to this period of Carnap's life-work. We outline the peculiarity of this researches, which constituted the basis of development of an unified theory in Quine's activity.